

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОЛОГИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОЛОГИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOLOGY

e-ISSN: 1694-8874

№1(3)/2024, 30-42

УДК: 821.512.145

DOI: [10.52754/16948874_2024_1\(3\)_4](https://doi.org/10.52754/16948874_2024_1(3)_4)

ТҮРК ОНОМАСТИКАСЫНДА ЖЫЛКЫ КУЛЬТУ¹

КУЛЬТ КОНЯ В ТЮРКСКОЙ ОНОМАСТИКЕ

HORSE CULT IN TURKIC ONOMASTICS

Ахмет Жафероглу

Ахмет Джафероглу

Ahmet Caferoglu

---

¹ Макаланын түп нускасы: А. Caferoğlu. “Türk Onomastiğinde “At” Kültü”. *Türkiyat Mecmuası*, 1953, Cilt 10, 201-212. Которгон: Абдимиталип уулу Нурсултан, PhD, улук окутуучу, ОшМУ.

ТҮРК ОНОМАСТИКАСЫНДА АТ КУЛЬТУ

Аннотация

Белгилүү түркиялык түрколог Ахмет Жафеорглунун “Түрк ономастикасында ат культу” аттуу макаласы 1953-жылы “Түркият Межмуасы” (Түркият журналы) журналына жарыяланган. Бирок кыргыз илиминде түркчө билбеген изилдөөчүлөр үчүн аталган макала белгисиз болуп келген. Бул кемчиликти жоюу максатында жана жалпы эле окурмандар үчүн Ахмет Жафеорглунун макаласы кыргыз тилине которулуп жатат. Котормодо автордун кетирген айрым кемчиликтери ондолуп, изилдөөчүлөргө ыңгайлуу болуусу үчүн макаланын аягында пайдаланылган адабияттардын тизмеси берилди (макаланын түп нускасында сноска болуп эле берилген). Бул котормо тил багытында, тарыхый-этнографиялык, фольклордук жана культурологиялык изилдөөлөрдү жүргүзгөн кыргыз изилдөөчүлөрүнө жана окурмандарга пайдалуу болот деген үмүттөбүз.

Ачык сөздөр: ат культу, түрк ономастикасы, түрк элдеринин орток тарыхы, ала йонтлу, кашка.

КУЛЬТ КОНЯ В ТЮРКСКОЙ ОНОМАСТИКЕ

HORSE CULT IN TURKIC ONOMASTICS

Аннотация

В 1953 году в журнале «Туркият межмуасы» (Журнал «Тюркият») была опубликована статья известного турецкого тюрколога Ахмета Джафеорглу «Культ коня в тюркской ономастике». Однако статья была неизвестна исследователям кыргызской науки, не владеющим турецкого языка. С целью устранения этого недостатка и для широкого круга читателей статья Ахмета Джафеорглу переводится на кыргызский язык. При переводе исправлены некоторые ошибки, допущенные автором, а для удобства исследователей в конце статьи приведен список использованной литературы (в оригинальной версии статьи он приведен в виде сноски). Мы надеемся, что данный перевод будет полезен кыргызским исследователям и читателям, занимающимся лингвистическими, историко-этнографическими, фольклорными и культурологическими исследованиями.

Abstract

In 1953, the journal “Turkiyat Mecmuası” (Journal) published an article by the famous Turkish Turkologist Ahmet Cafeorglu “Horse Cult in Turkic Onomastics”. However, the article was unknown to researchers of Kyrgyz science who do not speak Turkish. In order to eliminate this shortcoming and for a wide range of readers, Ahmet Caferoglu's article is translated into Kyrgyz. During the translation, some errors made by the author were corrected, and for the convenience of researchers, a list of references is provided at the end of the article (in the original version of the article, it is provided as a footnote in the form of incomplete metadata). We hope that this translation will be useful to Kyrgyz researchers and readers engaged in linguistic, historical-ethnographic, folklore and cultural studies.

Ключевые слова: культ коня, тюркская ономастика, единая история тюркоязычных народов, пегие лошади, кашка.

Keywords: horse cult, Turkic onomastics, Turkic history, Ala-Yontlug, kashka.

Киришүү

Сибирлик түрк-монгол элдеринин фольклорунда үйүр жылкы ыйык деп саналган. Айрыкча якут эпосторунда баатырлардын минген аргымактары көк асмандагы күн өлкөсүндө жашаган жылкынын пири болгон аял кудай тарабынан жиберилет. Бул аргымактар өздөрүнүн асыл сапаттары менен ээсинин башына мүшкүл иш түшкөндө якутча сүйлөп, ага акыл үйрөтүп, жардам берген (Окладников, 1951, б. 146). Аттар ыйык жана сыйкырдуу күчкө ээ, адамдан акылдуу жандык деп эсептелип, өзүнө бардык асыл сапаттарды камтыган кудуреттүүлүктүн символу болуп саналган. Бурят эпосунда башкы каармандын минген аты якут эпосундагыдай эле кудайдын амири менен көктөн түшүп, өзүнүн жетим калган келечектеги ээсин тарбиялайт. Кээ бир учурда ээсинен да акылдуу деп сүрөттөлөт (Санжеев, 1936, б. 18). Ордостук монголдор Чыңгыз-хандын аты көктөн түшкөн деп ишенишет (Потанин, 1893, б. 123). Арийне, баатырдын аргымагынын сыпаттары булар менен эле чектелип калбайт. Буряттардын баатырдык эпостору болгон улигэрлерде, түрк тилдүү элдердин эпосторунда ат - баатырдын эң жакын досу, жеңишке себепчиси, акыл кошчусу, ээсин бир нече жолу өлүмдөн сактаган, ээсинен кем калбаган баатыр, б.а. башкы каармандардын бири катары берилет. Ал тургай кээде мындай аргымактар, т.а. “Уханта Ула морто Лодой Мэргэн” улигэринде ат дастанда баш каарман болсо, “Бо Сага морто Шир Ширелте Мэргэн” улигэринде башкы каарманды минген аргымагы шамандык милдетти аткаргандыгы байкалат (Жамцарано, 1918, б. 22). Акыркы мисалда ат - кайыптар дүйнөсү менен реалдуу дүйнөнү байланыштырган ортомчунун ролун аткарат. Дастан жана жомоктордо ат бул вазыйпаны же көккө, же тозокко учуп баруусу менен аткарган. Мисалы, Абулгази Бахадыр хан “Чыңгыздын хан шайланышы” баянында Чыңгыздын үйлөнүү тоюна келген уруунун өкүлү Көкчөнү сүрөттөп жатып (Ebül-Gazi Bahadır Han, 1925, б. 84), анын “кээде мага кайыптан боз ат келет, ага минип көккө учуп, Теңир менен сүйлөшүп, кайра артка кайтам” деген сыяктуу өзгөчө касиети болгонун жазып, “ат культунын” монголдордо канчалык кеңири жайылганына басым жасаган. Башка бир монгол уруусунун ишениминде ат каарманды тозокко учуп алып барып, аны кайра аман-соо алып келе алган ыйык бир жандык (Потанин, 1899, б. 418 жана 737).

Натыйжада көчмөн түрк-монгол элдеринин фольклорунда ыйык жандык катары саналган жылкы, тарыхта эң улуу көчмөн мамлекет курган жана өздөрүнүн цивилизациясынын салттары менен жашаган байыркы түрктөрдүн социалдык жашоосунан бери келе жаткан түшүнүк экендиги шексиз.² Биздин заманга чейин хунндарда ат культу согуш жана мекенди коргоодо маанилүү роль ойногон. Хунну императору Маодунь тактыга отуруп замат, кошуна дун-ху (тунгус?) элинин өкүмдарлары ага элчи жөнөтүп, андан мурунку өкүмдар Тоу-мандын атын минеби минбейби же анын ордуна миң ли мал-мүлктү курмандыкка чалабы деп сурашат. Маодунь ат маселеси боюнча кеңешчилери менен кеңешип, аягында аны сатып алат (De Groot, 1921, б. 51). Ал тургай кытайлыктардан аттын

² Мисалы, байыркы доорлордо эле кытайлар түрктөр атактуу “көл айгырларынан” кулун салгандарына ишенип, мындай асыл тукум аттарды алууга аракет кылышкан (Marquart, 1901, б. 301). Халифат доорунда мындай асыл тукум аргымактарды Хутталдын бектери багышса, кийин атагы чыккан “араб аттарын” да бул бектер багышкандыгы белгилүү (Togan, 1946, б. 167). Бирок арабдарда “ат культу” эч качан болгон эмес (Сафероглу, 1953). Кавказ элдеринин уламыш-жомокторунда ат өз ээсин кырсык балээден куткарган жандык катары берилет. Аксак Тимур тууралуу жомокто Тимурдун уулу татар ханы Токтамыштын жылкычысы болот. Ал жылкы үйүрүнүн ичинен эң күлүк Турпал деген атка минип качып кетет (Потанин, 1899, б. 401). “Деде Коркут” дастанында аттын жүгүрүгү كلكوك (күлүк) сөзү менен сыпатталат (Kilisli, 1916, s. 9). Азыркы кезде “Турпал” Түндүк Кавказда ысым катары да кездешет.

түсүнө карап багыттарды белгилөөнү үйрөнгөн хунндар согуштарда бул салтты карманышкан. Хунндар согушка кирерде батышка ак боз, чыгышка боз, түндүккө кара, түштүккө жээрде (текстте кызыл деп берилген – *котормочудан*) атчан аскерлерди жайгаштыргандыгы алардагы ат культуна кабар берип турат (De Groot, 1921, б. 20 жана 63). Уламыштарга айланып, тарыхый булактарда эскерилген аттар түрктөрдүн башка элдерге үстөмдүк кылышына себеп болгон. Деңиз же бийик тоолордо туулган ыйык айгырлардан туулган теңдеши жок аргымактар тууралуу уламыш “Деде Коркутта” дастанында да кездешет (Rossi, 1952, б. 337).³

Түрк тилдүү элдердин каада-салттарында жана фольклорунда легендарлуу каарман катары саналат. Түрк маданиятында атка мындай сапаттардын берилишинин тамыры VII-VIII кк. курулган түрк каганаттары дооруна барып такалат. Лена дарыясынын жогорку агымында жүргүзүлгөн археологиялык казууларда табылган түрк дооруна таандык ат жана туунун элестери түшүрүлгөн таш айкелдерге таянып, аттын түрктөр үчүн мекенди коргоодо эң негизги элемент болгон деп айта алабыз (Окладников, 1951, б. 143). Атап айтсак, бул сүрөттөр согушка кирген аттар ээсине салыштырмалуу алда канча кооздолуп тартылган. Сүрөттө аттын башына кийдирилген туулгага аттын жалынан жасалган түпөк өткөрүлүп, ооздугу да бул тарзда кооздолгон. Ал эми аттын көмөлдүрүгүнө кээде түпөк, кээде “котасты”⁴ тагып кооздошкон. Кандуу кармаштарга кирип, жеңишке себепкер болгон ак жолтой аттарга ок жаңылбасы үчүн соотторду кийгизип коюшкан. Күлтегиндин аттарынын биринин соотуна жүздөн ашык ок тийгендиги түрк жазмаларында эскерилиши мунун айкын далили (Orkun, 1936, б. 45).⁵

Чындыгында баатырлардын согушка минген аттары жоокердин мамлекеттик жана коомдук турмуштагы орду менен тыгыз байланышта болгон. Жоокерлер касиеттүү жана баатырдын согушта эрдик көрсөтүшүнө түздөн-түз таасир эткен, асыл тукум, даңазалуу аттарга минишкен. Ушундан улам баатырлардын минген аттары жеңишке жетүүдө алар менен бирдей салым кошуп, алардай эле наамдарга ээ болушкан. Ал тургай мындай аргымактар өлгөндө өзгөчө салтанат менен көмүлгөн.⁶ Лена дарыясынын жээгиндеги аска беттериндеги сүрөттөрдөгү аттар, Түрк каганатын коргоодо Күлтегиндин минген аттары да бул категориядагы аттардын катарында экени талашсыз. Мындай аргымак аттар VIII кылымда жазылган Орхон жазма эстеликтеринен көрүнүп тургандай, түрк ономастикасында өз ордун тапкан жана алардын ар биринин ысымы жана наамы болгон. Аргымактардын породасы, түсү жана өзгөчөлүктөрүнө жараша аларга ат жана наам ыйгарылган. Мисалы, Күлтегиндин аргымактарынын бири *Ак Тадык Чурдагы* “чур” тардуу бектеринин наамы

³ Дастанда Бейректин “деңиз кулуну” “боз айгырдын” тукумунан болуп (Gökyay, 1938, б. 35), башка түрк тилдүү элдердеги ыйык аттардан бир гана теги менен айырмаланат. Ошону менен бирге эле Бейректин “деңиз кулуну боз айгыры” менен Көрогунун минген атынын сыпатталышы бирдей (Vorataev, 1931).

⁴ Аттын мойнуна “котас” тагуу адаты Анатолияда орто кылымдагы селжуктар доорунан бери жашап келген (Гордлевский, 1941, б. 153). Дал ушул салт тууралуу Өздемироглу Осман Паша да Кавказга жасаган жортуулда көргөнүн жазып, коркунуч туулган учурда минген аты Кара Кайтастын (هرق ساطىق) (же **кытас?**) башына “котос” тагып койгон. Ошол эле доорлордо Осмон мамлекетинде бейлербейи (аймактарды башкарган административдик бирдик) болуп дайындалган адамдын ысымы да, жогоруда аты эскерилген аргымактын аты да ساطىق (**кайтас** же **кытас**) окшош экендиги көңүл бурууга арзыйт (Şeref, 1329, б. 1364 жана 1358-1359).

⁵ XIII-XIV кк. казатка минилчү аргымактар Алтын Ордодон Индостанга экспорттолуп тургандыгы тууралуу кеңири маалыматтар Ибн-Баттутада кездешет (караңыз: Афанасий Никитин, 1948, б. 158, шилтеме 51).

⁶ Кээ бир түрк элдеринде аргымак ээси өлгөндөн кийин курмандыкка чалынган жана маркумга арналып тигилген мазар таштын бетине сүрөтү түшүрүлгөн (Vamberg, 1885, б. 29).

болгон (Kotwicz жана Samoïlowitch, 1928, б. 78); дагы бир аты *Боз Ышбара*⁷ *Йамтардагы* “ышбара” тардуш каганынын ысымы (Kotwicz жана Samoïlowitch, 1928, б. 78; Nemeth, 1932, б. 447); *Аз Йагыз* аттуу аргымагы аз этнонимине⁸; *Алм Салчы* аттуу аргымагындагы “салчы” сөзү антропонимияга (Малов, 1951, б. 424; Радлов, 1911, б. 966-967) таандык болгон сыяктуу *Башгу Боз*,⁹ *Өгсүз*¹⁰ жана *Азман Ак*¹¹ сыяктуу аттар аргымактардын өздөрүнө гана таандык аталыштар болгон. Натыйжада VII-VIII кк. түрк коомунда ат культу түрк ономастикасы менен жуурулушуп кеткендиги айдан ачык көрүнүп турат. Бир жагынан аргымактардын аталыштары түрк ономастикасына салым кошсо, экинчи жагынан түрк этнонимдери жана адам ысымдары аргымактарга ыйгарылып, ат антропонимикасын байыткан. Мисалы, Күлтегиндин байыркулардын¹² ак боз айгыры менен Йеген Силиг бектин сооттуу тору атына минип чабышка кириши түрк фольклорунда туруктуу кездешкен “ат антропонимиясына” таандык өзгөчөлүктөрдүн бири.

VII-VIII кк. түрк ономастикасындагы ат культуна XI к. печенегдерден да көрүүгө болот. Эгер байыркы түрктөрдүн этнонимдери менен печенег этнонимдерин салыштырсак эки түрк элинин этнонимдеринде системалуу жакын окшоштуктар арбын кездешерине күбө болобуз. Себеби эки элде тең аттын породасы, түсү менен кошо согуштардын натыйжасында ыйгарылган лакап жана наамдар кездешип, этнонимдери жогоруда эскерилген эки көрүнүштүн (өзгөчөлүк+наам жана лакап) бирлешмесинен пайда болгон. Византия императору VII. Константиндин эмгегинде печенегдерге таандык ат культуна тиешелүү сегиз уруу аталышын Ю. Немет төмөнкүдөй окуган:

1. Йавды Эрдим = Жарык Эрдем “ак боз аттары бар эрдем уруусу”.
2. Күрекчи Чур = Көк чур “көк боз аттуу чур уруусу”.
3. Кабукшын Йула = “Жыгач кабыгы өңдөнгөн аттары бар Йуланын (наам, даража) уруусу”.
4. Суру Күл бей = “сур аттуу Күл бектин уруусу”.
5. Кара бей = “кара аттуу Бектин уруусу”.
6. Бору Толмач = “күрөң аттуу Тилмечтин уруусу”.
7. Йазы Капан = (так эмес) “Каман уруусу”.
8. Була Чобан = “ала аттуу Чобандын уруусу” (Nemeth, 1932, б. 52-59).¹³

Жогорудагы мисалдардан көрүнүп тургандай байыркы түрктөрдө ат кээ бир уруу аталыштарынын, ал тургай уруу башчыларынын ысымдарынын пайда болушуна себеп боло алган. XI. кылымда жашап өткөн түрк филологу Махмуд Кашгари “мамлекет” деген маанини

⁷ Немис-америкалык синолог Ф. Хирт бул сөздү кытай тилиндеги “I-schi-po” деп эсептейт (Hirth, 1899, бб. 117; 127; 135 жана 139).

⁸ Жазма эстеликтерде аз эли “чөлги аз” деген ат менен берилет (Малов, 1951, б. 262).

⁹ Оркундун “Eski Türk Yazitları” эмгегинде бул аталыш “Башы боз” деп жаңылыш которулган. Мындай ат түрү кездешпейт.

¹⁰ Акылсыз деп да, жетим деп да, эси жок деп да которууга болот.

¹¹ Бул аталышты белгилүү бир этноним менен байланыштыруу азырынча мүмкүн эместей.

¹² Күлтегиндин кыргыздарга каршы согушта минген аты *Акбоз Байырку* чындыгында этнонимдин аталышы (Karlgren, 1923, б. 35). Бул түркчө сөздү кытайлар 拔也古 (ба-е-гу) деп аташкан жана Забайкальде жашаган уруунун аталышы болгон (Бернштам, 1947, б. 63). Азыркы кезде Баргузин деп аталган жер аталышынын (степь) бул сөздөн келип чыккандыгы көпчүлүк тарабынан кабыл алынып келет.

¹³ Бул үзүндүнү Я. Экманн “Печенегдер жана куман тили” аттуу макаласында которуп, “Türk Dili Belleteni” журналына жарыялаган (Eckmann, 1951, 97-106). Макалада бул котормо колдонулуп, автордун окуу, аныктоо ыкмалары дал ошол бойдон сакталды.

билдирген “ил” деген сөзгө мындай деп түшүндүрмө берет: “Ил” сөзү ат дегенди да билдирет. Себеби ат түрктүн канаты. Жылкычыларды “ил башы” деп аташат; “мамлекет башчысы” деген маанини билдирет. Бирок жылкычыны туюндурат” (Atalay, I, б. 48-49).¹⁴ Бул мисал түрк коомунда ат культунын канчалык терең жайылганынын айкын өрнөгү. Болбосо түрктөр жылкычыларды “мамлекет башчы” деп аташы бекеринен эмес.

Түрктөрдүн саясий жашоосунда этнонимдер менен антропонимдердин пайда болушуна себеп болгон ат алардын жортуулдарына катышып, жеңишке салым кошуу менен эле чектелбестен түрк элдеринин эпикалык чыгармаларында да туруктуу орун алып, каармандардын ысымы жана наамдары менен жуурулушуп кеткен. Алсак, алтайлыктардын жомокторундагы каармандар минген аттарынын түсү жана өзгөчөлүктөрү менен кошо эскерилет. Мисалы, *Аг ой аттыг Алтын Айра* – “ак боз аттуу Алтын Айра” (Радлов, 1893, б. 471-472);¹⁵ *Кара тор аттыг Кан Картага* – “кара тору аттуу Кан Картага”, *Кара кул аттыг Кан Төгөс* – “кара кула аттуу Кан Төгөс”, *Ай Кар аттыг Алтын Пыркан* – “Ак боз (кардай ак) аттуу Алтын Пыркан”, *Кара аттуу Кан* – “Кара аттуу Кан” (Радлов, 1893, б. 471-472)¹⁶ сыяктуу каармандардын ысымдары кездешет. Натыйжада түрк элдеринин, анын ичинде түркмөн¹⁷ фольклорун эске алганда баатыр менен аргымактын образдары бири-бири менен жуурулушуп кеткен. Алсак, кыргыз эпосунун эң белгилүү каарманы Манас туулганда атасы Жакып ага энчилеген “кара жалдуу кула бээнин” кулуну Аккула да баатыр менен бир маалда туулат (Абрамзон, 1947, б. 139). Эпосто салтанаттарда Манастын бул аргымагын он эки жигит араң ооздугунан кармап жетелегендиги берилет (Абрамзон, 1947, б. 145). Ушуга окшош “ат культуна” байланышкан мотивдер абдан кеңири кездешет. Макалалар гана этнографиялык багытта болуп калбоосу үчүн аларга көп токтолгон жокпуз. Бирок, жогоруда көрсөтүлгөн мисалдардан ат культунын фольклордун ономастикада кеңири тарагандыгын жана келечекте терең изилдениши керектигин баса белгилейбиз.

Бирок жылкы түрк ономастикасында наамдары, лакап аттары менен гана эскерилбестен, топонимика, этноним, антропоним, ал тургай ороним сыяктуу кеңири тармактарда колдонулган. Айрыкча, орто кылым жана жаңы доордо түрктөрдүн көчмөн жетүүсү менен чарбада жашаганына карабастан ат культу өзүнүн маанисин жоготпой, коомдук жашоодо терең орду болгон. Байыркы түрктөрдөгү жана уйгурлар колдонгон он эки айбанат календарында “жылкы жылын” билдирген “йонд, йунд” жылынын болушу түрктөрдөгү ат культунын айныгыс далили (Caferoğlu, 1938, б. 234; Caferoğlu, 1934, б. 8). Бүгүнкү күндө деле аталган календарь Анатолия, Иран, Афганистан жана Азербайжанда колдонулуп келет. Байыркы календардагы “йонд/йунд” сөзү архаизмге айланып, анын ордун “ат” сөзү ээлеп калган. Бирок “йонд/йунд” сөзү таптакыр эле унутулуп кеткен эмес жана түрк ономастикасында сакталып калган. Алсак, анатолиялык түрктөрдө “Йонт дагы (тоосу)” (Üçer жана Koman, 1945, б. 8), “Йунд аланы (талаасы)” (Gökbilgin, 1952, б. 16-19; Gökçen,

¹⁴ К. Брокельманн “ил” сөзүн терең изилдебей эле “reiterei” (атчан аскер, кавалерия) деп белгилеген (Brockelmann, 1928, б. 66).

¹⁵ Башка бир жомокто “Ак боз күлүктүү Тас”, “Кара аттуу Кара Мас баатыр” ж.б.у.с. ысымдар кездешет (Окладников, 1951, б. 146).

¹⁶ “Жангар” эпосунда элчилердин бири өзүн ханга тааныштырып жатып мындай дейт: “Менин өкүмдарым Догшон Мангна-хан. Мангна хандын аты Манзан буурул” (Малов, 1951, б. 406).

Ахмет Жафероглу макаласынын ушул жерин С. Маловдун аталган эмгегине шилтеме берүү менен казак фольклорунда кездешкен мисал деп берип салган. Чынында эле С.Е. Маловдун жогорудагы эмгегинде казак фольклоруна мисал берилген. Бирок казак фольклоруна берилген мисалдан кийинки сүйлөмдө С. Липкиндин котормосундагы “Жангар” эпосунан мисал келтирилген (котормочудан).

¹⁷ Түркмөн фольклорунда аттын ордуна көбүнчө төө эскерилет (караңыз: Шасенем и Гариб, 1945, б. 130).

1950, б. 47), “Йунд көйү (айылы)” (Gökbilgin, 1952, б. 506), “Йунт оғланы (улан)” (Gökbilgin, 1952, б. 414),¹⁸ “Йунд нахисси (административдик бирдик)” (Gökçen, 1950, б. 45)¹⁹ сыяктуу жер-суу аттары сакталып калган. Айрыкча “Ала Йонтлу” (ала аттуу) аталыш тарыхта көптөгөн түрк тилдүү мамлекеттердин жана элдердин ономастикасында, этнонимдеринде, антропонимдеринде жана топонимикасында кеңири кездешет. Бирок, көп учурда бул сөздөгү жылкынын түсүнө гана басым жасалып, “йонт” деген сөз кыйыр түрдө гана изилденип келген. Ушул себептен аталган сөздүн ономастикабыздагы ролун ат түстөрүнүн алкагында түшүндүрүүнү туура деп таптык.

Бычылбаган, үйүрдү башкарган жылкы деген маанини билдирген “айгыр” сөзү да йунт сөзү менен бирдей ономастикалык өнүгүү баскычтарын басып өткөн. Ушундай айырмачылыктан улам аталган сөз түрк ономастикасына же жергиликтүү диалекттердеги фонетикалык өзгөчөлүктөрү менен же окшош эле маанини билдирген таптакыр жаңы сөз катары кирген. Мисалы, уйгурларда “адгыр” деген топонимикалык аталыш кездешсе (Radloff, 1928, б. 304), Анатолиядагы түрктөрдүн диалектеринде жер аты катары “Айгырлар көйү” (Köylerimiz, 1933, б. 69), “Айкыр оба” (Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu, 1947, б. 105), Аму-Дарыянын боюнча “Кара-Айгыр” аттуу жер аттары (Ebül-Gazi Bahadır Han, 1925, б. 307), казактардын орто жүзүндө кыпчактарга таандык “тору айгыр” уругу (Vambery, 1885, б. 286; Абрамзон, 1946, б. 128),²⁰ түркмөндөрдө “айгыр” маанисин билдирип, этноним, топоним жана антропонимдерде кездешкен “чаудур/ чаудар/чавдар” аттуу аталыш катталган (Vambery, 1885, б. 391).

Муну менен бирге түрк ономастикасын байытып, ага мүнөздүү өзгөчөлүктү ыйгаруу менен байыркы мезгилде пайда болгон ат культуна жашоо берген элементтердин бири аттардын өң-түстөрү болуп эсептелет. Байыркы доорлордон тартып учу-кыйырсыз талаа-түздө көчүп конгон түрк этнонимдеринин семантикасы алар колдонгон курал-жарак түрү, кийим-кечесиндеги ж.б. өзгөчөлүктөр менен кошо минген аттарынын породасы жана алардын өң-түсүнө да терең маани беришкен. Анын айкын далили катары Жучи хандын кыпчактарды жеңгенден кийин Чыңгыз ханга жөнөткөн баалуу олжолордун арасында 20 миң боз, 20 миң тору, 20 миң кара, 20 миң буурул ат жөнөткөнүн айтууга болот (Ebül-Gazi Bahadır Han, 1925, б. 133). Кандайдыр бир деңгээлде апыртылгандай көрүнгөн пикирден кандайдыр бир чындыктын үлүшүн ат түстөрүнө байланышкан түрк этнонимдери жана топонимдеринен издөө керек. Мисалы, бир гана аттын түсүнө карата айтылган “тору” сөзү наймандардын курамындагы урук, “кыр/гыр”²¹ (боз, буурул) өңдүн аталышы өзбектерде урук (Rasony, 1938, б. 116; Namik, 1932, б. 56), “боз” этноними черик уруусунун курамындагы уруктун аталышы катары белгилүү. Айрыкча “кыр” сөзү анатолиялык түрктөрдүн ономастикасында *такыр жер* маанисин билдирген “кырач йер” түрүндө, “боз” сөзү менен кошо *боз талаа* маанисин билдирген “боз кыр” түрүндө, т.а. топонимикалык

¹⁸ Т. Гөкбилгиндин эмгегинде “Йунт оғланы” айыл аталышы катары эскерилсе, Ө.Л. Баркан “йунд оғланлары” *يورانل غوا* жамааттын аты катары да кездешерин белгилеген (Barkan, 1945, б. 105).

¹⁹ XI. к. түрктөрдө атты билдирген *كَيْت* (көчүт) деген сөз кездешкен (Atalay, I, б. 357). Бул сөздүн Хорезмди жердеген *كَيْت* (күчөт) уруусу менен байланышы барбы же жокпу келечекте изилденчү маселе.

²⁰ Кыргыздарда “торайгыр” аттуу уруу (клан) аталышы кездешсе (ИИРГО, 1873, б. 82), элдик фольклордо “торгайгыр” деп кездешет (Радлов, 1870, б. 47).

²¹ Аталган сөз орус тилине жогорудагы мааниге жакын “кирея”, орус тилинин диалектеринде “кир”, украин тилине “кыр” деген сөз катары өткөн (Lokotsch, 1927, б. 102).

термин катары колдонулат (Köylerimiz (индекс), 1933, б. 117).²² “Кыр” сөзү кээде ат менен бирлештирилип “Кырат”, кээде жөн гана “Кыр” шекилинде кездешкен (Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu, 1950, б. 682-685).

Ат культуна байланышкан, бирок өтө сейрек кездешкен “каратай” жана “дилибоз” этнонимдерин айтууга болот. Биринчиси, каратай деген ысым же урук аталышына такалса,²³ экинчиси, асыл тукум аттарды таптаган азери үй-бүлөсү чыккан “тили боз” деген уруктун аталышы.

Ушул эле категорияда, бирок түрк ономастикасында кеңири алкакта кездешкен “Ала йонтлу” менен “Элке булак” аталыштарын айтууга болот (Brockelmann, 1928, б. 241). Убагында Орто Азия тарыхында маанилүү роль ойногон бул эки уруу өз аталышын баккан аттарынын ала-була түстөрүнөн улам алган. Бул этноним дал ушундай эле мааниде славян тилдерине “пегая орда”, немисчеге “Das Volk mit den scheckigen Pferden” деп өткөн (Nemeth, 1938, б. 345-352). Эки аталыш тең топонимикаларда кездешет. Азыркы Анатолиянын Күтахья аймагында “Алайунт айылы” байыркы ала йонтлу уруусу жашагандыгынын бир далили (Köylerimiz (индекс), 1933, б. 35; Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu, 1946, б. 44). Ал эми Орто Азиядагы “Алакчын” топонимикасы да ала аттуу уруунун изи дегенге негиз бар (Bartold, 1927, б. 169).²⁴ Шейх Сулайман эфенди көк же коңур асп (фарсчада асп – ат) деп атаган (Şeyh Süleyman, 1298, б. 241), ал эми Орто Азияда кеңири жайылып, түрк ономастикасына “коңурат” деген аталыш түрүндө кирген. Коңурат өзбектер жашаган бир чептин аталышы катары да белгилүү. Ал эми кула түс (Atalay, 1943, б. 375), т.а. “жалы жана куйругу кара келген сары түстөгү ат” маанисин билдирген “кула” сөзү түрк ономастикасында абдан кеңири жайылган (Радлов, 1899, б. 967-968).²⁵ Аталган сөз түрк тилдүү калктарда этноним, топоним жана антропоним катары колдонулган. Азырынча изилдөөбүздө Анатолияда катталган “Кула Шахин Паша” деген антропонимикалык мисалды келтире алабыз (Gökbilgin, 1952, б. 593). Кыргыздарда “Кара кула тобычак” деген этноним, эр Манастын минген аты Аккула шекилинде кездешет (Rasony, 1936, б. 5; Абрамзон, 1947, б. 145). Түркиянын Ыспарта шаарында жашаган Кулалар уруусунун аталышы да түс менен байланыштуу экендиги шексиз (Aksu, 1936, б. 163). Топонимикалык аталыш катары Анатолияда каза (эски осмон админстративдик бирдиги, район сыяктуу) жана айыл аттарында кездешет (Refik, 1930, б. 155 жана 190; Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu, 1947, б. 751²⁶).

Арийне ат культу менен жуурулушуп кеткен түрк ономастикасынын курамы бир гана жылкы породасы менен чектелип калган эмес. Ономастикада аттардын сырткы өзгөчөлүктөрүнө да кеңири орун берилген. Мисалы, “кашка”, “секил “чаар” ж.б.у.с. жылкынын өзгөчөлүктөрү кеңири кездешет. “Кашка ат” сөзү XI кылымда эле “жылкынын маңдайындагы ак белги”, көптөгөн түрк тилдеринде деле дал ушул маанини билдирген

²² “Köylerimiz” китебинин 117-бетинде Ичел, Маниса, Сивас жана Нигде областтарында “боз кыр” деп аталган беш айыл катталган. Ал эми “Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu” аттуу жыйнактын 174-бетинде мындай аталыштагы 7 жер аты катталган (Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu, 1946, б. 174).

²³ Селжук өкүмдарларынын бири Желалиддиндин лакабы (Uğur жана Koman, 1940). Антропонимикада “Тай” жана “Актай” деген шекилде да кездешет (Houtsma, 1894, б. 28 жана 32). Кээде “Тайбука, Тайтимур” деген формада да кездешкен (Houtsma, 1894, б. 34).

²⁴ Абулгази бул сөздүн монголчо айтылышын “Алагчин” деп жазган.

²⁵ В. Радлов бул сөздү алтай, телеут, лебедин диалектисинде, сагай, койбал, качин, чулым, кыргыз, кумандин, уйгур, осмон тилдеринен катталгандыгын белгилейт. Жомоктордо “кара кула” – арстан деген маанини билдирген.

²⁶ “Кула” сөзүн камтыган 5 айыл аталышы катталган.

(Atalay, 1943, б. 274; Saferoğlu, 1931, б. 72). Шейх Сулайман эч кандай булакка шилтеме бербей “кашка” (قا شقه) сөзү “мандайында ак белгиси бар жаныбар, жылкы, баатыр, жоокер, ар дайым алдыга озгон, согуш маалында атка коюлган белги, нышан, котас, тумар” деген сыяктуу кенен мааниге ээ экендигин жазат (Şeyh Süleyman, 1298, б. 220). Бул жерде автор сөздөрдүн маанилерин чаташтырып алганынан улам мааниси кеңейип кеткен деп ойлойбуз. Болбосо “мандайында ак тагы бар жылкы” (Vamberg, 1885, б. 578; Радлов, 1899, б. 395) деген маанини билдирген сөз бир эле учурда “котас, белги, нышан, баатыр” деген маанилерге ээ болушу көп ынандырбайт. Балким, учурунда ала аттарга минген түрк уруусунун “Ала йонтлы” деп аталып калышы сыяктуу кашка атка минген түрк уруусу да “кашкай” деп аталып калган.²⁷ Иранда жашаган бул уруунун аталышына²⁸ байланышкан жер-суу аттары да кездешет. Мисалы, Орто Азияда *Кашка-Дарыя* деген өрөөндүн (Бартольд, 1964, б. 38),²⁹ Кавказдын Кубань аймагында *Кашка* (Şeref, 1329, б. 1484) жана Анатолияда түрк тилинин диалектилеринде бузулуп айтылган *Кашаклы көйү* жана *Кашаклы каплыжасы* (кайнар булак) сыяктуу аталыштары кездешет (Üçer жана Koman, 1945, б. 46). Аталган сөздүн чуваш тилинде “мандайында ак белгиси бар ат” маанисинде *хушка*, XIII к. монгол тилинде *калчак* деген параллелдери бар (Малов, 1951, б. 412).

“Кашка” сөзү сыяктуу эле түрк ономастикасында кеңири тараган, аттын өзгөчөлүгүн билдирген “секил” сөзүн айта алабыз. Анатолиянын айрым диалекттеринде “сегил” сөзү аттын туягынын учундагы ак түс” билдирсе, “секи” сөзү “буту ак түстөгү ат” деген маанини туюнтат (Zübeug жана Refet, 1932, б. 331; Sami, 1317, б. 730³⁰). Бул сөздүн этимологиясы боюнча тилчи Хасан Эрендин терең изилдөөсүн айта кетүү зарыл (Eren, 1941, б. 13-14). Аталган сөз түрк тилдеринен сырткары марий (черемис) тилинде да кездешет. Топонимиялык аталыш катары Анатолияда бир гана көчөнүн аталышында кездешет (Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu, 1947, б. 960). Кандайдыр бир деңгээлде “секил” сөзүнүн маанисине жакындап кеткен сөз кыргыз жана чуваш тилдеринде кездешет. Кыргыздарда “буту ак же боз” же “буурул түстөгү ат” маанисинде колдонулган *чубар*³¹ жана чуваштардын антропонимиясында *Чубар*, *Ахчубар*, *Илчубар* деген аталыштарда гана сакталып калган (Rasony, 1936, б. 4, коммент. 25).

Аттын түрү, породасы, жүгүргөнү, басыгы, ал тургай ат жабдыктарына байланышкан түрк ономатологиясында өтө көп сөз кездешкендиктен анын баарын тизмелегенге мүмкүнчүлүк жана макаланын көлөмү уруксат бербеди. Мен бул макаламда ат культуна байланышкан гана бир-эки маселени ономастикадагы ролуна токтолдум. Болбосо фольклорубуздагы жылкынын орду тууралуу Шүкрү Элчиндин, “Түрк тилдеринде түстөр” аттуу диссертациясында аттын түстөрүн да изилдеген Ильзе Лауде сыяктуу жаш

²⁷ Бул уруу тууралуу караңыз: Бартольд, В.В. (1971). *Сочинения VII. Работы по исторической географии и истории Ирана*. Москва: Издательство “Наука”. Главная редакция восточной литературы.; Ромаскевич, А.А. (1925). “Песни кашкайцев”. Сборник Музея антропологии и этнографии. Т. 5, вып. 2, 573-610.; Kowalski, T. (1937). “Sir Aurel Stein’s Sprachaufzeichnungen im Äinallu-Dialekt aus Südpersien”. *Zapiski Sir Aurela Steina w dialektie Äinallu z południowej Persji*. Krakow: Nakł. Polskiej Akademii Umiejetności.; *Материалы по истории туркмен и Туркмениш*. (1938). Том 2. XVI-XIX вв. Иранские, бухарские и хивинские источники. Под редакцией В. В. Струве, А. К. Боровкова, А. А. Ромаскевича и П. П. Иванова. Москва-Ленинград: Издательство Академии наук СССР.

²⁸ Мындай аталыштагы түркмөн уруусу кездешет (Vamberg, 1885, б. 578).

²⁹ В. Бартольд *Кашка-Дарыя* кийинки доорлордо Кеш же Шахриябз деп аталып калган деген пикирде (ошол эле жерде, б. 38, шилтеме 12).

³⁰ Азербайжан тилинде “секил” деп аталат (Saferoğlu, 1936, б. 22).

³¹ А. Жафероглу белгилеген “чубар” сөзүн кыргыз тилинин сөздүктөрүнөн кездештире албадык (*котормочу*).

окумуштуулар изилдөөлөрүн жүргүзүп келишүүдө. Жогоруда эскерилген эки окумуштуу өз изилдөөлөрүндө мен тийип өткөн ат культу боюнча маселелерди толуктап кетишкен.

Пайдаланылган адабияттар

1. Абрамзон, С.М. (1946). “К семантике кыргызских этнонимов”. *Советская этнография*, № 3, 123-133.
2. Абрамзон, С.М. (1947). “Этнографические сюжеты в киргизском эпосе «Манас»”. *Советская этнография*, №2, 134-154.
3. Бартольд, В.В. (1964). *Сочинения II. Часть 2. Работы по отдельным проблемам истории Средней Азии*. Москва: Издательство “Наука”.
4. Бартольд, В.В. (1971). *Сочинения VII. Работы по исторической географии и истории Ирана*. Москва: Издательство “Наука”. Главная редакция восточной литературы.
5. Бернштам, А. Н. (1947). “Заметки по этногенезу народов Северной Азии”. *Советская этнография*, Вып. 2, 60—66.
6. Гордлевский, В.А. (1941). *Государство Сельджукидов Малой Азии*. Москва, Ленинград: Издательство Академии наук СССР.
7. Жамцарано, Ц.Ж. (1918). “Произведения народной словесности бурят”. *Образцы народной словесности монгольских племен. Тексты. Т.1. Вып. III. Эпические произведения эхирит-булагатов. Ха-Ошир хубуун*. Петроград. с. III—XXXIV; 503—648.
8. *Известия Императорского Русского географического общества*. Т. 9. (1873). Под редакцией графа К.Ф. Литке и С-Петербургъ: Въ Типографіи В. Бехобразова и Кома.
9. Малов, С.Е. (1951). *Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования*. Москва-Ленинград: Изд-во Акад. Наук СССР.
10. *Материалы по истории туркмен и Туркмении*. (1938). Том 2. XVI-XIX вв. Иранские, бухарские и хивинские источники. Под редакцией В. В. Струве, А. К. Боровкова, А. А. Ромаскевича и П. П. Иванова. Москва-Ленинград: Издательство Академии наук СССР.
11. Никитин, Афанасий. (1948). *Хождение за три моря Афанасия Никитина, 1466-1472 гг.* Под ред. Б.Д. Грекова, В.П. Адриановой-Перетц. Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, Ленингр. отд-ние.
12. Окладников, А.П. (1951). “Конь и знамя на ленских писаницах”. *Тюркологический сборник I*, с. 143—154. Москва-Ленинград: Издательство Академии наук СССР.
13. Потанин, Г.Н. (1893). *Тангутско-Тибетская окраина Китая и Центральная Монголия: Путешествие Г.Н. Потанина. 1884-1886*. Т. I. Санкт-Петербург: Изд. Имп. Рус. геогр. о-ва. XVIII, 567, XVIII с., [44] л. ил. и карт., портр.
14. Потанин, Г.Н. (1899). *Восточные мотивы в средневековом европейском эпосе*. Москва: Геогр. отд. Имп. О-ва любителей естествознания, антропологии и этнографии.
15. Радлов, Василий, В. (1870). *Образцы народной литературы тюркских племен, живущих в Южной Сибири и Дзунгарской степи. Киргизское наречие. Ч. 3*. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Императорский Академіи Наукъ.
16. Радлов, Василий, В. (1893). *Опыт словаря тюркских наречий*. Том 1, гласные. С-Петербургъ: Императорский Академіи Наукъ.

17. Радлов, Василий, В. (1893). *Опыт словаря тюркских наречий*. Том 2, Согласные: к, к, ќ, б, г, (ѓ), х, h, һ. С-Петербург: Императорский Академіи Наукъ.
18. Радлов, Василий, В. (1911). *Опыт словаря тюркских наречий*. Том 4, ц, ц, з, з, с, з, ш, ж, ж, п, б, ф, в, м. С-Петербург: Императорский Академіи Наукъ.
19. Ромаскевич, А.А. (1925). “Песни кашкайцев”. *Сборник Музея антропологии и этнографии*. Т. 5, вып. 2, 573-610.
20. Санжеев, Г.Д. (1936). “Эпос северных бурят”. *Аламжи Мерген: Бурятский эпос*. Москва, Ленинград: Academia. с. VII–XLVII.
21. *Шасенем И Гаруб. Народный Дестан*. (1945). Перевели с туркменского Н. Манухина и Г. Шенгели. [Предисл. и коммент. Б. Каррыева]. Ашхабад: Туркменгиз.
22. Aksu, F. (1936). *Isparta İli Yer Adları*. Isparta: С.Н.Р. Isparta Halkevi Yayınları.
23. Atalay, Besim. (1939). *Divanü Lugat-İt-Türk Tercümesi*. Cilt I. Ankara: TDK Basımevi.
24. Atalay, Besim. (1943). *Divanü Lugat-İt-Türk dizisi*. Ankara: TDK Basımevi.
25. Bahadır Хан, Ebu'l-Gazi. (1925). *Türk şeceresi*. Nakleden: Rıza Nur. İstanbul: Matbaa-i Amire.
26. Barkan, Ömer Lûtfi. (1945). *XV ve XVIinci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*. Birinci Cilt. Kanunlar. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü.
27. Bartold, V. (1927). *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
28. Boratav, P.N. (1931). *Köroğlu Destanı*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
29. Brockelmann, C. (1928). *Mitteltürkischer Wortschatz. Nach Mahmūd al-Kāşgarîs Dîvān lugāt at-Türk*. Budapest; Leipzig: Kőrösi Csoma-Gesellschaft: Otto Harrassowitz.
30. Caferoğlu, Ahmet (1931). *Abû Hayyân, Kitâb al-idrâk li lisân al-Atrâk*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
31. Caferoğlu, A. (1934). “Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstılahları”. *Türkiyat Mecmuası*, IV, 1-44.
32. Caferoğlu, A. (1936). “La Canzone del “Sayagi” Nella Letteratura Popolare dell Azerbaigian”. *Annali del R. Istituto Orientale di Napoli*, IX, 1-25.
33. Caferoğlu, A. (1938). *Uygur Sözlüğü*. III. Bölüm. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
34. Caferoğlu, A. (1953). “IV. Beynelmilel Onomastik Kongresi”. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 5(5), s. 1-13.
35. De Groot, J.J. (1921). *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit*. Chinesische Urkunden zur Geschichte Asiens, 1. Teil. Berlin: De Gruyter.
36. Eckmann, J. (1951). “Gy. Nemeth. Peçenek ve Kumanların Dili”. *Türk Dili Belleteni*, Seri III/14-15, 97-106.
37. Eren, Hasan. (1941). “Beitrage zur Türkischen Wortforschung”. *Körösi Csoma-Archivum*, Bd. III, 2 Heft, 129-143.
38. Gökbilgin, M. Tayyib. (1952). *XV.–XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı: Vakıflar, Mülkler, Mukataalar*. İstanbul: Üçler Basımevi.
39. Gökçen, İbrahim. (1950). *Tarihte Saruhan Köyleri*. İstanbul: Berksoy Basımevi.
40. Gökyay, Orhan Şaik. (1938). *Dede Korkut*. İstanbul: Arkadaş Basımevi.
41. Hirth, F. (1899). “Nachworte zur Inschrift des Tonjukuk. Beiträge zur Geschichte der Ost-Türken im 7. und 8. Jahrhundert nach chinesischen Quellen”. *Radloff W. Die alttürkischen*

- Inschriften der Mongolei*. Zweite Folge. Saint Petersburg: Kaiserliche Akad. der Wissenschaften, 1-140.
42. Houtsma, M. Th. (1894). *Ein Türkisch-Arabisches Glossar*. Leiden: E.J. Brill
43. Karlgren, Bernhard. (1923). *Analytic Dictionary of Chinese and Sino-Japanese*. Paris: Paul Geuthner.
44. Kilisli, Muallim Rifat [Bilge]. (1916). *Kitâb-ı Dede Korkud alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân*. İstanbul: Âsâr-ı İslâmiyye ve Milliye Tedkik Encümeni Neşriyatı, Matbaa-ı Âmire.
45. Kotwicz W., Samoïlowitch, A. (1928). “Le Monument Turc d’Ilkhe-Khuchotu en Mongolie Centrale”. *Rocznik Orientalistyczny*, IV, 60 – 107.
46. Kowalski, T. (1937). “Sir Aurel Stein’s Sprachaufzeichnungen im Äinallu-Dialekt aus Südpersien”. *Zapiski Sir Aurela Steina w dialektie Äinallu z południowej Persji*. Krakow: Polskiej Akademii Umiejetności.
47. Köylerimiz: Köy kanunu tatbik olunan ve olunmayan köy isimlerini alfabe sırasıyla gösterir. (1933). İstanbul: Dahiliye Vekaleti.
48. Lokotsch, Karl. (1927). *Etymologisches Wörterbuch der Europäischen (Germanischen, Romanischen und Slavischen) Wörter Orientalischen Ursprungs*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
49. Marquart, J. (1901). “*Ērānšahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac’i. Mit historisch-kritischem Kommentar und historischen und topographischen Excursen*”. *Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-Historische Klasse*. Berlin: Weidmann.
50. Namık, Hüseyin. (1932). *Türk Dünyası*. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
51. Németh, J. (1932). “Die Herkunft der Namen Kobrat und Esperüch”. *Körösi Csoma-Archivum*, II, 440-447.
52. Németh, Gyula. (1932). *Die inschriften des schatzes von Nagy-Szent-Miklós*. Budapest: Körösi Csoma-gesellschaft.
53. Németh, Gyula. (1938). “Das Volk mit den scheckigen Pferden”. *Körösi Csoma Archivum*, IV, 345-352.
54. Orkun, Huseyin Namık. (1936). *Eski Türk Yazıtları*. İstanbul: Devlet Basımevi.
55. Radloff, W. (1928). *Uigurische Sprachdenkmäler. Materialien, nach dem Tode des Verfassers mit Ergänzungen von S. Malov herausgegeben*. Leningrad: Akademie der Wissenschaften der USSR.
56. Rásony, L. (1936). “Les noms de tribus dans le «Слово о полку Игореве»». *Seminarium Kondakovianum*, Praha, T. 8, 294—295.
57. Rásony, László. (1938). “Ortaçağ’da, Erdel’de Türklüğün İzleri”. *TTK Belleten*, C. II, S. 5/6, 107-122.
58. Refik, Ahmet. (1930). *Anadolu’da Türk Aşiretleri (966-1200)*. İstanbul: Devlet Matbaası.
59. Rossi, Ettore. (1952). *Il Kitab-i Dede Qorqut: Racconti epico-cavallereschi dei Turchi Oguz tradotti e annotati con facsimile del ms. Vat. turco 102*. Vatican: Biblioteca Apostolica Vaticana.
60. Sami, Şemsettin. (1317/1899). *Kamus-u Türki*. İstanbul: Der Sa'adet İkdâm Matbaası.
61. Süleymân Efendi Buhârî, Şeyh. (1298/1881). *Lügat-i Çağatayi ve Türki-i Osmani*. İstanbul: Mihran Matbaası.

62. Şeref, Abdurrahman. (1329/1911). “Öztimuroğlu Osman Paşa”. *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, IV. İstanbul.
63. Togan, Z.V. (1946). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
64. *Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu. I.* (1946). Ankara: İçişleri Bakanlığı.
65. *Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu. Seri II, Sayı 2.* (1947). Ankara: İçişleri Bakanlığı.
66. *Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu. Cilt II,* (1950). Ankara: İçişleri Bakanlığı.
67. Uğur, M.F., Koman, M. (1940). *Selçuk Büyüklerinden Celalüddin Karatay ile Kardeşlerinin Hayat ve Eserleri*. Konya: Konya Halkevi Yayınları.
68. Üçer, S. Sırrı., Koman, M. Mes'ud. (1945). *Konya İli Köy ve Yer Adları Üzerinde Bir Deneme*. Konya: Yenikitab Basımevi.
69. Vámbéry, Hermann. (1885). *Das Türkenvolk in Seinen Ethnologischen und Ethnographischen Beziehungen*. Leipzig: F.A. Brockhaus.
70. Zübeyr, Hamit., Refet, İshak Işıtman. (1932). *Anadilden Derlemeler. Cilt 1.* Ankara: Hakimiyeti Milliye matbaası.